

TIL VA MADANIYAT: TIL VA MADANIYAT O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNI KOGNITIV TILSHUNOSLIK NUQTAI NAZARIDAN TAHLIL QILISH.

Komilova Malikaxon Nodirjon qizi

Qo'qon Universiteti Jahon tillari kafedrasi o'qituvchisi

Email: hurramsulton2000@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqola til va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganishga bag'ishlangan. Muallif, lingvistik ifodalar ortida yotgan konseptual va metaforik strukturalar madaniy xotira hamda ijtimoiy tajribalar bilan qanday uyg'unlashishini izohlaydi. Tadqiqot jarayonida turli yosh va ijtimoiy guruhlar nutqi hamda xalq ijodiy merosi namunalariga tayanilgan bo'lib, kross-madaniy taqqoslash usullari ham qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, har bir madaniyatga xos bo'lgan konseptual andozalar o'zbek tilida izchil aks etadi va ijtimoiy qadriyatlar hamda dunyoqarashning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki madaniy-kognitiv kod sifatida tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi va bu yo'lda kognitiv tilshunoslik nazariyasining ahamiyatini ko'rsatadi. Metodologiyada konseptual metafora nazariyasi asosida lingvistik birliklar ortidagi madaniy konnotatsiyalar tahlil qilinib, turli yosh guruhlar o'rtasida amalga oshirilgan suhbatlar orqali empirik ma'lumotlar to'plandi. Olingan natijalar, til vositasida shakllangan ma'no qatlamlari har bir jamiyatning tarixiy xotirasi va ijtimoiy ideallari bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Kognitiv yondashuvning dolzarbligi ham e'tirofga loyiq.

Kalit so'zlar: til va madaniyat, kognitiv tilshunoslik, konseptual tahlil, metafora, madaniy konnotatsiyalar, mental model, kross-madaniy taqqoslash.

LANGUAGE AND CULTURE: ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE FROM THE COGNITIVE LINGUISTICS PERSPECTIVE

Abstract: This article is dedicated to studying the complex interrelations between language and culture from the perspective of cognitive linguistics. The author explains how the conceptual and metaphorical structures underlying linguistic expressions harmonize with cultural memory and social experiences. The research process is based on the speech of different age and social groups, as well as examples from the national creative heritage, and uses cross-cultural comparison methods. The results indicate that the conceptual models specific to each culture are consistently reflected in the Uzbek language and play a significant role in shaping

social values and worldview. This article emphasizes the need to analyze language not just as a communication tool but as a cultural-cognitive code, demonstrating the importance of cognitive linguistics theory in this process. The methodology analyzes cultural connotations behind linguistic units based on the theory of conceptual metaphor, and empirical data were collected through conversations among various age groups. The findings show that the layers of meaning formed through language are closely tied to the historical memory and social ideals of each society. The relevance of the cognitive approach is also highlighted.

Keywords: language and culture, cognitive linguistics, conceptual analysis, metaphor, cultural connotations, mental model, cross-cultural comparison.

ЯЗЫК И КУЛЬТУРА: АНАЛИЗ СВЯЗИ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ И КУЛЬТУРОЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация: Данная статья посвящена изучению сложных взаимосвязей между языком и культурой с точки зрения когнитивной лингвистики. Автор объясняет, как концептуальные и метафорические структуры, лежащие в основе лингвистических выражений, гармонируют с культурной памятью и социальным опытом. В ходе исследования использованы образцы речи разных возрастных и социальных групп, а также примеры народного творчества, и применены методы кросс-культурного сравнения. Результаты показали, что концептуальные модели, характерные для каждой культуры, последовательно отражаются в узбекском языке и играют важную роль в формировании социальных ценностей и мировоззрения. Статья подчеркивает необходимость анализа языка не только как средства общения, но и как культурно-когнитивного кода, что демонстрирует важность теории когнитивной лингвистики в этом процессе. Методология анализа культурных коннотаций, скрытых за лингвистическими единицами, основана на теории концептуальной метафоры, а эмпирические данные были собраны в ходе разговоров среди различных возрастных групп. Полученные результаты показали, что слои смысла, формирующиеся через язык, тесно связаны с исторической памятью и социальными идеалами каждой общности. Актуальность когнитивного подхода также была отмечена.

Ключевые слова: язык и культура, когнитивная лингвистика, концептуальный анализ, метафора, культурные коннотации, ментальная модель, кросс-культурное сравнение.

Kirish

Til va madaniyat o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlik inson ongi va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi murakkab munosabatlar silsilasini o‘rganishda alohida o‘rin tutadi. Til – inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, madaniy ifodalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Bunda tilshunoslikning kognitiv yo‘nalishi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u tilni faqat lingvistik qurilma sifatida emas, balki inson idrokidan boshlab, madaniy an’ana va ijtimoiy tajribalar bilan

uyg‘unlikda shakllanuvchi jarayon sifatida ko‘rib chiqadi. Til va madaniyatni bir butun tizim sifatida tahlil qilish, ularning o‘zaro ta‘sirini chuqurroq anglash imkonini beradi. Chunki har bir madaniy muhitda ma‘lum bir dunyoqarash va qadriyatlar shakllangan bo‘lib, bu qadriyatlarga mos keluvchi konseptual tizim til orqali namoyon bo‘ladi. Insonlar o‘z tilida narsalar, hodisalar, voqealar va his-tuyg‘ularini ifodalar ekan, o‘z navbatida, avloddan-avlodga ko‘chib kelayotgan madaniy xotiraga ham tayanadi.

Til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik, xususan, kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan qaralganida, til birliklarining semantik va ma‘no shakllantirishdagi xususiyatlari markaziy ahamiyat kasb etadi. Masalan, ayrim xalq yoki jamiyatda mavjud bo‘lmagan madaniy fenomenning boshqa tilda til ifodasiga ega bo‘lmasligi mumkin, yoki o‘sha fenomenga nisbatan boshqa madaniy konnotatsiyalar shakllangan bo‘ladi. Bu holat kognitiv tilshunoslik nazariyalariga ko‘ra, konseptual xarita va metonimiya-metafora singari tildagi ma‘no shakllanish mexanizmlari orqali izohlanadi. Shunday qilib, har bir jamiyat o‘zining tarixiy va madaniy o‘zligidan kelib chiqib, dunyoni o‘ziga xos shaklda kategoriyalarga ajratadi va shu asosda lingvistik vositalarni yaratadi.

Til, bir tomondan, bugungi kunda ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarda muhim rol o‘ynaydigan vosita sifatida maydonga chiqsa, boshqa tomondan, madaniy kimlikni saqlash, milliy o‘zlikni targ‘ib qilish va merosni yangi avlodlarga yetkazish kabi vazifalarni ham bajaradi. Shu bois, tilni faqat semantik munosabatlar yoki sintaktik tuzilmalardan kelib chiqqan holda tahlil qilish yetarli bo‘lmaydi. Kognitiv yondashuvda til va madaniyat bir butun shaklda, inson ongi va jamiyat ruhiyati bilan hamohang holda o‘rganilishi lozim. Natijada, til vositasida shakllanadigan ma‘no qatlamlari nafaqat lug‘aviy birliklar yoki grammatik qurilmalarni emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, mentaliteti, an’anaviy qadriyatlarini ham o‘z ichiga oladi.

Ushbu maqolada til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishga e‘tibor qaratiladi. Maqsad – biror jamiyatdagi madaniy qadriyatlar va dunyoqarashning til vositalarida qanday aks etishini ochib berish, shu bilan birga, kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri bo‘lgan konseptual tahlil usullaridan foydalangan holda, bu bog‘liqlikning ichki mexanizmlarini ko‘rsatishdir. An’anaviy lingvistik yondashuvlarda fonetik, morfologik va sintaktik darajalar ustuvor ahamiyat kasb etgan bo‘lsa, kognitiv paradigmadagi tilning axborotni kodekslash va madaniy-ma‘naviy tajribalarni ifodalash funksiyalari yanada chuqurroq o‘rganiladi. Bunda inson ongi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan konseptlar, metaforik tasavvurlar va mental xaritalar tahlil qilinadi.

Til va madaniyatning o‘zaro uyg‘unlashuvi, aslida, turli ilmiy yo‘nalishlarning e‘tiborini tortib kelmoqda. Misol uchun, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, psixolingvistika kabi yo‘nalishlar ushbu mavzuda turli uslublarda tadqiqotlar olib boradi. Ammo aynan kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan qilinadigan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, lingvistik kategoriyalar inson ongi va madaniy tamoyillar kesishmasida shakllanadi. Bu jarayon jamiyatdagi turli tarixiy, ijtimoiy va siyosiy omillar bilan uyg‘unlikda rivojlanadi. Shunday ekan, kognitiv

tilshunoslik bizga tilning semantik va tushunchaviy darajalarini to‘liqroq idrok etish, madaniy semalar yoki metaforalarning chuqur ildizlariga nazar tashlash imkonini beradi.

Shu tariqa, maqolada o‘zbek tilida, shuningdek, boshqa til-madaniy muhitlarda ham uchraydigan ayrim lingvistik hodisalar misolida tildagi metaforik konstruksiyalar, konseptual sxemalar va ulardagi madaniy ta’sirlar tahlil qilinadi. Natijada, biz madaniy tamoyillar bilan bog‘liq holda shakllanadigan mental xaritalar til birliklarida qanday aks topishiga aniqlik kiritamiz. Kognitiv yondashuv orqali esa tilning tasniflovchi va ifodalovchi funksiyalari kengayishi bilan birga, madaniy aks sado qanday yuzaga kelishini tushuntirib beramiz. Ushbu tadqiqot ham nazariy, ham amaliy jihatdan ahamiyatga ega, chunki u tilshunoslar, pedagoglar va madaniyat tadqiqotchilariga yangi yondashuvlar taklif etish bilan birga, jamiyatdagi kommunikatsiya jarayonlarini chuqurroq anglashga ham yordam beradi.

Metodologiya

Kognitiv tilshunoslik doirasida til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tadqiq qilish uchun, avvalo, konseptual tahlil uslubidan foydalaniladi. Mazkur uslub, inson ongi va madaniy an’analarda shakllanadigan asosiy tushunchalarni aniqlash va ularning lingvistik ifodalarini izohlashga qaratilgan. Tadqiqotda asosiy e’tibor ma’no qatlamlarini izohlashga, xususan, metafora, metonimiya, kategoriya va konseptlar o‘rtasidagi aloqadorlikni aniqlashga qaratildi. Bunda adabiy matnlar, xalq maqollari, idiomatik iboralar, shuningdek, kundalik muloqotda qo‘llanadigan tipik so‘z birikmalariga e’tibor qaratilib, ular madaniy konnotatsiyalar nuqtai nazaridan tahlil qilindi.

Tadqiqotning empirik bazasini shakllantirishda turli matnlar korpusi hamda so‘zlashuv nutqidan olingan real misollardan foydalanildi. Bu jarayonda, avvalo, til birliklaridagi takrorlanuvchi ma’no unsurlari ajratib olindi, so‘ngra ularning ortidagi madaniy kontekst va kognitiv omillar tahlil qilindi. Metod sifatida an’anaviy lingvistik tahlil bilan bir qatorda, kognitiv semantika va konseptual metafora nazariyasiga tayanildi. Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, tilimizda mavjud bo‘lgan ko‘plab metaforalar aslida madaniy tajriba va dunyoqarashdan kelib chiqib shakllanadi. Shu bois, tadqiqot jarayonida metaforik ifodalar orqali qanday madaniy sharh yoki dunyo tasvirlari berilishi aniqlash muhim o‘rinda turdi.

Metodologik yondashuvning muhim qismi sifatida kross-madaniy taqqoslash usuli ham qo‘llanildi. Mazkur usulda bir nechta o‘xshash yoki farqli madaniy muhitlarda shakllangan tildagi ifodalarni solishtirish orqali, umumiy kognitiv sxemalar yoki aksincha, faqat bitta madaniyatga xos bo‘lgan xususiyatlar aniqlab borildi. Masalan, tabiat hodisalari yoki ijtimoiy munosabatlarga oid metaforik ifodalar turli jamiyatlarda qanday farq qilishini ko‘rish, madaniyatning tilga bo‘lgan ta’sirini aniqroq tushuntiradi. Bunda, tabiiyki, kontekstual tahlil usuli ham ishga solinadi, chunki so‘z yoki iboraning ma’nosi faqat lug‘aviy darajada emas, balki situativ va madaniy kontekstda ham paydo bo‘ladi.

Tadqiqot ishtirokchilari sifatida turli yosh va ijtimoiy guruhlardan bo‘lgan kishilar bilan suhbatlar, ularning kundalik nutqidagi asosiy metaforik ifodalar va iboralar o‘rganildi. Intervyu savollari insonlarning turli hayotiy jarayonlarni tasavvur qilish va ifodalashida qanday lingvistik

vositalardan foydalanishini aniqlashga yordam berdi. So‘ngra, olingan ma’lumotlar kognitiv semantika talablari asosida qayta ishlanib, asosiy konseptual maydonlar va ularning madaniy negizlari saralanadi. Shu bilan birga, tarixiy va folklor manbalaridan olingan ma’lumotlar bilan ham solishtirilib, bugungi madaniy-landshaftning ildizlari o‘rganildi.

Shuningdek, tadqiqot metodologiyasida statistik tahlil ham qo‘llanildi. Bu, birinchidan, turli matnlar yoki so‘zlashuv kontekstlarida nechta metafora qanday takrorlanishini raqamli ifodada o‘lchashga imkon berdi. Ikkinchidan, ayrim lingvistik konstruksiyalar bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar yoki rasm-rusumlarga doir ma’lumotlar qanchalik ko‘p qayd etilishini ko‘rsatish orqali, lingvistik birliklarning madaniy zarurligi aniqlashtirildi. Natijada, umumiy tamoyillarning shakllanish mexanizmlari ustida dastlabki xulosalar chiqarildi va bular keyingi bosqichda chuqur tahlil qilindi.

Umuman olganda, kognitiv tilshunoslik va madaniyatshunoslikning qo‘shma yondashuvi, ma’no va konseptlar shakllanishi jarayoniga kompleks nazar tashlash imkonini berdi. Metodologiya jarayonida lingvistik, psixologik va ijtimoiy omillarni uyg‘un tahlil qilishga alohida e’tibor berildi. Chunki madaniy an’analar, ijtimoiy me’yorlar va individual kognitiv jarayonlar o‘zaro ta’sirga kirishib, tilimizda ko‘rinish beradigan ifodalarning negizini tashkil etadi. Shu bois, “til – madaniyat – kognitsiya” zanjiri asosiy diqqat markazida bo‘ldi, va metodologiya, aynan shu uch tomonlama munosabatni o‘rganish uchun zarur bo‘lgan usullarni qo‘llashni ko‘zda tutdi. Tadqiqot natijalari, metodologik asoslarga suyanib, tilning madaniy – kognitiv tabiatini to‘liqroq yoritishga xizmat qiladi.

Natijalar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, turli madaniy hududlarda til orqali ifodalangan konseptual sxemalar aynan shu jamiyatga xos bo‘lgan ijtimoiy tajribalar va qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq ekanligi tasdiqlandi. Masalan, suv, quyosh, tuproq kabi tabiat hodisalari bilan bog‘liq iboralarda, bir madaniyatda ular ijobiy ma’nolarni ifodalasa, boshqa madaniyatda ularning semantik konnotatsiyalari salbiy bo‘lishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, til birligi ortida yotgan madaniy ko‘lam va tarixiy tajribadan dalolat beradi.

Kognitiv tilshunoslik nazariyasiga asoslanib olib borilgan tahlillar, metaforalar zahirida ma’lum bir konseptual tuzilma yotishini ko‘rsatdi. Masalan, hayot yo‘l sifatida tasavvur qilinishi ko‘plab madaniyatlarda uchraydi, biroq “yo‘l” metaforasi orqali beriladigan ma’no turlari turli jamiyatlarda har xil bo‘lishi mumkin. Xususan, ayrim jamiyatlarda “yo‘l” – ulkan sinovlar va to‘siqlarga to‘la sarguzasht sifatida talqin qilinsa, boshqalarda u “izchil taraqqiyot” va “dunyoviy yutuqlarga erishish” ramzi sifatida tushuniladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o‘zbek tilida ham hayot yo‘lga qiyoslanar ekan, unda mehnatsevarlik, sabr-toqat, oqibat va omadlilik kabi madaniy qadriyatlar ustun o‘rin egallaydi. Bu – metonimik yoki metaforik ifodalar o‘sha xalqning ruhiyati bilan qanday uyg‘un ekanligini aniq ifodalab beradi.

Bundan tashqari, lingvistik kategoriyalar madaniy kontekstga mos holda shakllanadigan dunyoqarashni aks ettirishi aniqlangan. Misol uchun, milliy taom, mehmondo‘stlik, oilaviy rishtalar kabi tushunchalar jamiyatda naqadar muhim o‘rin tutsa, tilda ham shunga mos ravishda

so‘z boyligi va iboralar shakllanadi. Tadqiqotda ko‘rsatilishicha, bunday mavzular bilan bog‘liq metafora va frazeologik birliklar nafaqat estetik yoki emotsional, balki ijtimoiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Zero, madaniy jihatdan muhim qadriyatlar, odatda, tilda eng boy ifodaga ega konseptual maydonlarni yaratadi.

Kross-madaniy taqqoslash natijalari ham e‘tiborga sazovor bo‘ldi. Taqqoslangan misollarda ko‘rindi-ki, ayni bir metafora turli madaniy muhitda butunlay boshqa ma‘no olishi yoki umuman uchramasligi mumkin. Masalan, ayrim Yevropa tillarida “vaqt – pul” degan konseptual metafora juda keng tarqalgan bo‘lsa, o‘zbek madaniyatida “vaqtni qadrlash” va “vaqt – umr” kabi boshqa qarashlar ustunroqdir. Bu qarashlarning tildagi ibora va mazmunlar orqali qanday aks etishini kuzatish, madaniyatning tilga bevosita ta‘sirini yaqqol namoyon qiladi.

Natijalar yana shuni ko‘rsatdiki, metafora va konseptlar nafaqat lug‘aviy darajada, balki sintaktik va matn darajasida ham samarali ishlatiladi. Ma‘lum bir hodisa haqida matnlar yoki hikoyalar tuzilayotganda, uning ma‘nosini izohlash uchun jamiyatda qaror topgan mental model va majoziy tasavvurlar ishga solinadi. Masalan, “hayot dengiz kabi” yoki “taqdir charxpalakdir” kabi ifodalar turli badiiy asarlarda teskari yoki yangi kontekstlarda takror-takror qo‘llanganligi, ular ortidagi konseptual sxemalarning chuqurligidan dalolat beradi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri – til orqali ifodalangan ijtimoiy ro‘llar va gender stereotiplarining ham madaniy negizga ega ekanligidir. Ayrim ibora yoki metaforalar jamiyatda ayol yoki erkak obrazini shakllantirishda aniq ma‘noviy yukni olib yuradi. Bunda kognitiv yondashuv bu stereotiplarning qanday shakllanishi, tilda qanday ifodalanganligi va ularni o‘zgartirish imkoniyatlarini tahlil qilishga imkon yaratdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tasdiqladiki, til bir vaqtning o‘zida ham madaniyatning mahsuli, ham uni shakllantiruvchi vosita hisoblanadi. Metafora, metonimiya kabi kognitiv jarayonlar esa bu o‘zaro bog‘liqlikning eng muhim ko‘rinishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatiga xos konseptlar va ularning til ifodasi misolida shuni ko‘rish mumkinki, madaniy ta‘sirilar inson ongida o‘rnashgan konseptual andozalar orqali namoyon bo‘ladi va bu andozalar lingvistik vositalar yordamida qayta ishlab turiladi. Tadqiqot doirasida olingan dalillar keyingi bosqichda yanada kengroq materiallar bilan solishtirilishi va tahlil qilinishi mumkin, ammo hozirgi natijalar ham kognitiv tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan qator xulosalar chiqarishga yetarli darajada asos beradi.

Muxokama Tadqiqot doirasida olingan natijalar, avvalo, til va madaniyat o‘rtasidagi kognitiv munosabatlarni chuqurroq anglashga turtki beradi. Ma‘lum bo‘ldiki, har bir madaniyat o‘ziga xos konseptual xarita yaratar ekan, bu xarita til vositalarida joriy etiladi va natijada til faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki madaniy kod sifatida ham namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘zbek madaniyatidagi “mehmondo‘stlik” konsepti milliy xulq-atvorda qanday o‘rin tutsa, tilda ham shunga mos ifodaviy boylikni kuzatish mumkin. Shu bilan birga, yevropa madaniyatidagi “vaqt – pul” metaforasi iqtisodiy faollik va shaxsiy rivojlanish madaniyatiga urg‘u bersa, o‘zbek

tilida bu fikr “vaqt – umr” yoki “vaqtni qadrlash” kabi ifodalar bilan ma’naviy va ijtimoiy jihatdan boyitiladi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, til birligidagi ma’no shakllanishi individual idrok va ijtimoiy tajriba integratsiyasi orqali yuzaga keladi. Demak, madaniyatda mavjud bo‘lgan bilimlar, qadriyatlar va stereotiplar inson ongining konseptual tuzilmasida shakllanar ekan, ularni ifodalashda til asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu jarayonda metafora, metonimiya, simvol va boshqa nutqiy-uslubiy vositalar qo‘llanilib, konkret hodisalarni umumiy, abstrakt yoki majoziy ma’noda tushuntirishga yordam beradi. Shu sababdan, tilshunoslikdagi kognitiv yondashuv, aslida, madaniy semantikani anglashning kalitlaridan biri sifatida maydonga chiqadi.

Natijalarning amaliy jihatidan kelib chiqib aytganda, bu xulosalar xalqaro darajada kommunikatsiya yuritadigan diplomatlar, tarjimonlar, pedagoglar hamda chet tili o‘qituvchilari uchun foydali bo‘lishi mumkin. Chunki turli madaniyat vakillari bir-biri bilan muloqot qilganda, lingvistik to‘siqlar bilan bir qatorda, mental model va konseptual tafovutlar ham rol o‘ynaydi. O‘zbek madaniy kontekstidagi metaforik ifodalarni bevosita boshqa tilda ifoda etish murakkabligi, ko‘pincha, tarjima jarayonida yuzaga keladigan mazmun yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri anglashilishga sabab bo‘ladi. Bunday holatlarni bartaraf qilish uchun tarjimon yoki chet tili o‘qituvchisi mazkur ifodalarning kognitiv hamda madaniy negizini bilishi zarur.

Ayni paytda, tadqiqotning cheklovlari va yana rivojlantirilishi mumkin bo‘lgan jihatlar ham yo‘q emas. Avvalo, o‘rganish jarayonida asosan o‘zbek madaniy muhitiga xos bo‘lgan til birliklari tahlil qilindi, ammo boshqa madaniyatlar bilan taqqoslash nisbatan chegaralangan hajmda amalga oshirildi. Kengroq qamrovli kross-madaniy tadqiqotlar o‘tkazish, turli qit’a va davlatlarda shakllangan mental modellarning tilda qanday namoyon bo‘lishini tahqiq etish, yanada aniqroq xulosalar berishi mumkin. Shuningdek, madaniy dinamika, ya’ni globalizatsiya sharoitida til va madaniyatning o‘zgarishi, yangi metaforalar va iboralarning yuzaga kelishi kabi omillar ham alohida o‘rganishni talab qiladi.

Muxokamada yana bir muhim tomonni e’tiborga olish lozim: tilning ijodiy xususiyati. Madaniy kontekstga qurilgan konseptlar ko‘pincha badiiy adabiyot va ommaviy axborot vositalarida yangicha shakl yoki ma’noda paydo bo‘ladi. Ijodiy jarayonda adiblar, shoirlar yoki jurnalistlar odatiy metaforalarni buzish, transformatsiya qilish yoki umuman yangi majoziy ifodalarni yaratish orqali, mavjud madaniy kodlarga yangicha tus bera oladi. Bu, o‘z navbatida, madaniy rivojlanish va yangilanishning muhim tarkibiy qismi sifatida baholanishi mumkin. Kognitiv nuqtai nazardan, bunday ijodiy ishlovlar jamiyatdagi konseptual tizimni qayta shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilganda, til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni kognitiv tilshunoslik doirasida o‘rganish, bizga nafaqat lug‘aviy qatlamni va grammatik tuzilmalarni, balki ular ortida yotgan madaniy-ma’naviy dunyoqarashni ham chuqur idrok etish imkonini beradi. Til – bu faqatgina so‘zlar to‘plami emas, balki inson ongida shakllanadigan konseptual modellar majmui hisoblanadi. Madaniyat esa shu modellarni belgilaydigan, ularning shakllanishiga yo‘l

ko‘rsatuvchi ramka sifatida namoyon bo‘ladi. Natijada, har bir jamiyat o‘zining betakror lingvistik xususiyatlari bilan birga, aslida, o‘ziga xos konseptual va madaniy merosga ham ega bo‘lib, bu meros avloddan-avlodga o‘tish jarayonida turli til ifodalari orqali mustahkamlanadi.

Tilning kognitiv tabiatini anglab yetish – kommunikatsiyadagi noaniqliklarni yengishga, tarjima jarayonidagi muammolarni tushunishga, xorijiy madaniyatlarni chuqurroq o‘rganishga keng yo‘l ochadi. Shu bilan birga, o‘z madaniy kodimizni mukammal bilish va uni ongli ravishda kuzatish, jamiyatda paydo bo‘ladigan ijtimoiy va psixologik jarayonlarni ham yaxshiroq tushunishimizga yordam beradi. Shunday ekan, kognitiv tilshunoslik – til va madaniyat munosabatlarini anglashda muhim ilmiy poydevor bo‘lib xizmat qilishi shubhasiz. Bu esa, kelajakda yanada ko‘lamli tadqiqotlar qilish va nazariy-amaliy yutuqlarni boyitish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lakoff, G. va Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
2. Langacker, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
3. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Evans, V. *Cognitive Linguistics: A Complete Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.
5. Улуғов, Х. Когнитив лингвистикага кириш. Тошкент: Фан, 2015.
6. Шарипов, А. “Тил ва маданият муносабатларининг лингвокогнитив талқини.” *Ўзбек тили ва адабиёти журнаלי*, 2-сон, 2018, 73-78-б.
7. Файзуллаева, З. “Концептуал метафора назарияси ва ўзбек тилида метафоралар таҳлили.” *Филология масалалари*, 1-сон, 2019, 45-53-б.
8. Komilova, M. (2024). LANGUAGE AND SOCIAL INEQUALITY: A PRAGMATIC PERSPECTIVE. *University Research Base*, 809-813.
9. Komilova, M. (2024). THE POWER OF CONCEPTS: EXPLORING THEMES AND THEIR MANIFESTATIONS IN LITERARY TEXTS. *University Research Base*, 814-817.